

Neden önce tesbih, sonra hamd, sonra istiğfar?

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَأَسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan bağışlanma dile.

Nasr Suresi: 3

Kur'ân'da Nasr Suresi'nde geçen "tesbih, hamd ve istiğfar" sıralamasını tefsir ederken Fahreddin Razi şöyle der:

Ayette bir müşkil bulunmaktadır. O da şudur: Tevbe bütün taatlardan önce gelir; sonra, hamd, teşbihten önce gelir. Çünkü, hamd, in'âm sebebiyle yapılır. İn'âm ve ihsan ise, münezze zat (Allah) tam sudur ettiği gibi, bazan da başkasından sudur eder. O halde, önce istiğfarın meydana gelmiş olması, bundan sonra hamd in zikredilmesi, daha sonra da teşbihin ifade edilmesi gerekirdi. O halde ifadenin, tamamen bu tertibin aksine gelmiş olmasının sebebi nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

Râzî burada son derece ince bir mantık yürütmesi yapar ve meseleyi şöyle temellendirir: Normal şartlarda ibadetin aklî tertibine bakıldığında, önce istiğfarın gelmesi gerekir.

Çünkü insan, günah ve kusurdan arınmadan sağlıklı bir kulluk zemini oluşturamaz; kirli bir kalple yapılan ibadet eksik kalır. Bu sebeple ilk adım tevbe ve istiğfar olmalıdır.

Ardından hamd gelir; zira insan, kendisine verilen nimetleri fark edip nimetin sahibine şükreder. Hamd, nimete bağlıdır ve nimet çoğu zaman insanlar vasıtasıyla da gelebilir. Bu yönüyle hamd, daha "vasıtalı" ve bir derece aşağı mertebeye bakar.

En son ise tesbih gelmelidir; çünkü tesbih doğrudan Allah'ın Zâtına yönelir ve O'nu her türlü eksiklikten tenzih etmeyi ifade eder. Bu da en yüce makamdır.

Fakat Kur'ân'a, özellikle Nasr Suresi'ne baktığımızda, bu aklî beklentinin tam tersine bir sıralama ile karşılaşırız: Tesbih, ardından hamd ve en sonunda istiğfar zikredilir. Yani önce Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih et, sonra O'na hamd et, ardından istiğfar et. İşte Râzî'nin "müşkil" dediği nokta tam buradadır.

Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması

1) Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, en kıymetli ve şerefli olanla başlamıştır. Böylece ifade en kıymetliden daha az kıymetliye, yukardan aşağıya inmektedir. Bunda da, Hâlık'tan halka inmenin, halktan Hâlık'a yükselmekten daha şerefli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır.

Râzî burada çok ince bir noktaya dikkat çeker ve der ki: Ayetteki **tesbih** → **hamd** → **istiğfar** sıralaması kesinlikle gelişigüzel değildir; bilakis bilinçli bir tertip vardır ve bu tertip en yüksek makamdan başlatılmıştır.

Yani başlangıç noktası kul değil, doğrudan Allah'tır. Tesbih (سَبِّح), Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eder ve doğrudan Zât-ı İlâhî'ye bakar; bu sebeple en yüksek mertebedir.

Ardından gelen hamd (الْحَمْدُ), Allah'ın fiillerine, yani verdiği nimetlere yönelir; bu da bir derece aşağıdır. En sonunda ise istiğfar (أَسْتَغْفِرُ) gelir; bu, kulun kendi kusuruna yönelmesidir ve en alt mertebeyi temsil eder.

Bu durumda ayetteki akış şu şekilde okunur: **Allah'ın Zâtı** → **Allah'ın fiilleri** → **kulun hali**. İşte Râzî'nin asıl dikkat çektiği incelik burada ortaya çıkar: **Yukarıdan aşağıya bir iniş** söz konusudur. Bu ise, kuldan Allah'a doğru yükselmekten daha şerefli bir nazardır. Çünkü birincisi Allah merkezlidir, ikincisi ise kul merkezli kalabilir.

Böylece Kur'ân, insana ibadetin yönünü öğretir: Önce kendine bakarak değil, önce Rabbine bakarak başla. Önce O'nun kemalini gör, sonra O'nun nimetlerini fark et, en sonunda kendi eksikliğini idrak et. Bu tertip, kulluğun merkezine insanı değil, Allah'ı yerleştirir.

2) Bunda, kuldan sudur eden teşbih ve hamdin, Allah'ın celal ve izzeti ile karşılaştırıldığında günah haline dönüştüğüne, binaenaleyh, bundan istiğfarda bulunmanın da vacib olduğuna bir tenbih ve dikkat çekme vardır.

Râzî'nin ikinci cevabı, kulluk edebinin en ince ve en sarsıcı boyutunu ortaya koyar. Ona göre kuldan sadır olan tesbih ve hamd, her ne kadar ibadet olsa da, Allah'ın celâl ve izzetiyle kıyaslandığında tam anlamıyla yeterli değildir.

İnsan ne kadar "Sübhânallah" derse desin, ne kadar hamd ederse etsin, bu ifadeler Allah'ın sonsuz kemalini kuşatamaz. Bu yüzden yapılan tesbih ve hamd, kendi içinde bir eksiklik barındırır.

Râzî bu noktada çok ileri bir inceliğe işaret eder: Bu eksiklik, bir yönüyle kusur sayılır. İşte tam da bu sebeple, tesbih ve hamdden sonra istiğfarın gelmesi, bir edep dersidir.

Yani kul adeta şöyle der: “Ya Rabbi, seni layıkıyla tesbih edemedim, sana hakkıyla hamd edemedim; bundan dolayı beni affet.” Bu anlayış, ibadeti bir gurur vesilesi olmaktan çıkarır, tam aksine bir mahviyet ve acziyet şuuruna dönüştürür. Hakiki ihlâs da tam burada doğar.

Hiz. Semure'nin rivayet ettiği üzere, Peygamber Efendimiz (s.a.v) namazı kıldırıdıktan sonra yüzünü cemaate dönerdi. Ardından üç defa “Estağfirullah” veya “Estağfirullah el-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüvel hayyel kayyûme ve etûbu ileyh” derdi.

Bu uygulamanın dayanağı, Sevban'dan rivayet edilen hadistir:

Peygamber Efendimiz (s.a.v), namazını bitirince üç kere “Estağfirullah” der, ardından şöyle niyaz ederdi: “Allahümme entes selâm ve minkes selâm, tebarekte yâ zel celâli vel ikram.” Yani: “Allah'ım! Sen selâmsın, her türlü noksandan uzaksın. Selâmet ancak Sendendir. Ey celâl ve ikram sahibi olan Rabbim, Sen ne yücesin!”

Bu hadisi Ahmed, Nesei ve Ebu Dâvud rivayet etmişlerdir.

Namaz, kulluğun zirvesidir. İnsan Allah'a yönelmiş, kıyam, rükû ve secde ile en yüksek ibadeti yapmıştır. Fakat buna rağmen, namazın hemen ardından istiğfar gelir. **Neden? Çünkü kul, ne kadar güzel kılmış olursa olsun, o namazın Allah'a layık olmadığını bilir.**

“Ne yaparsam yapayım, Sana layık ibadet edemedim.”

Bu yüzden istiğfar, günahkârların değil sadece; ibadet edenlerin de dilinden düşmez. Hatta en çok ibadet edenler en çok istiğfar edenlerdir. Çünkü onlar Allah'ın azametini daha iyi gördükleri için, kendi ibadetlerinin ne kadar eksik kaldığını daha derinden hissederler.

Böylece namazdan sonraki üç defa “Estağfirullah” demek, sadece bir zikir değil; bir şuurdur. Kul adeta şöyle der: **“Ya Rabbi, huzurunda durdum ama hakkını veremedim. Secde ettim ama Sana layık olamadı. Affet beni...”**

Bu hakikat sadece bir âlimin yorumu değil, bizzat Peygamber Efendimizin (s.a.v) diliyle de

ifade edilmiştir. Resûlullah (s.a.v) bir duasında şöyle buyurur:

اللَّهُمَّ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ، أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

“Allah’ım! Sana hakkıyla sena edemem; Sen, Kendini nasıl övdüysen öylesin.”

İşte bu dua, Râzî’nin söylediği hakikatin en özlü ifadesidir. İnsan ne kadar hamd ederse etsin, ne kadar tesbih ederse etsin dil söyler ama hakikat eksik kalır. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.v), kulluğun zirvesinde bile aczini ilan ediyor.

Ey nefsim. Sen namazı çat pat kılıp kalkıyorsun, sonra da “Ben namazımı kıldım” diyorsun. Kime karşı kıldın o namazı? Sen âlemlerin Rabbi’nin huzuruna çıktın; ama aklın başka yerde, kalbin dağınık, rükû acele, secde yarım, dil okuyor ama kalp susuyor.

Sonra da “görevimi yaptım” diyorsun. Hayır... yaptığın şey sadece şekil; ruh yok, huzur yok, farkındalık yok. Asıl tehlike ise burada başlıyor: Böyle bir namazdan sonra istiğfar etmek yerine kendini tamamlanmış zannediyorsun.

Halbuki gerçek kul, “**Ya Rabbi... huzuruna çıktım ama layık olamadım**” der; nefis ise “Ben yaptım” diye kendini beğenir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) namazdan sonra üç defa “Estağfirullah” diyerek bize şunu öğretir: “Bu sana layık olmadı.” Sen ise “oldu, bitti” diyorsun.

İşte fark burada. Namazdan sonra istiğfar etmek sadece günahlar için değil, kıldığın namazın eksikliği içindir. Gerçek kulluk, ibadet ettikçe büyümek değil; ibadet ettikçe küçülmektir. O yüzden namazdan sonra şöyle demeyi öğren: “Ya Rabbi... ben bunu Sana layık kılamadım. Ama Sen lütfunla kabul et.” İşte o zaman namaz gerçekten namaz olur.

3) Tesbih ve hamd, Allah’ın emrini tazim ve ululamaya; istiğfar ise, Allah’ın mahlukuna şefkat etmeye bir işarettir, birincisi, namaz gibi; ikincisi ise zekat gibidir. Nasıl ki namaz zekattan önce gelirse, işte burda da böyledir.

Üçüncü cevapta ise Râzî, ibadetin iki yönünü dengeli bir şekilde ortaya koyar. Tesbih ve hamd, Allah’a yönelişi ifade eder; bu yön, tazim ve ululama makamıdır. Bu sebeple namaza benzetilir. Çünkü namaz doğrudan Allah’a yöneliştir, kulun Rabbine karşı duruşudur.

İstiğfar ise kulun kendi kusurunu fark etmesine vesile olur ve bu farkındalık, insanın diğer mahlûkata karşı daha merhametli, daha yumuşak ve daha mütevazı olmasını sağlar. Bu yönüyle zekâta benzetilir. Zira zekât, insanlara yönelen bir şefkat ve paylaşım amelidir.

Bu kıyasla ortaya çıkan hakikat şudur: Nasıl ki namaz zekâttan önce geliyorsa, yani önce Allah'a yönelik sonra mahlûkata yönelik gerekiyorsa; burada da önce tesbih ve hamd, ardından istiğfar gelmiştir.

Böylece Kur'ân, kulluğun istikametini öğretir: Önce Allah'ı tanı, O'nu yücelt, O'na yönel; sonra kendi kusurunu gör ve bu şuurla mahlûkata karşı daha merhametli ol. Bu tertip, insanı hem Allah'a karşı edepli, hem de insanlara karşı şefkatli bir kul haline getirir.